

Հրատարակելով իմ «Օրագրի» առաջին համարը, ես նախազգուշացրի ընթերցողներին, որ նրա մեջ քննարկելու են, ի միջի այլոց, և այն հարցերն ու երևոյթները, որոնք հետաքրքրութուն են ներկայացնում ոչ միայն մեր՝ ուսական սոցիալ-դեմոկրատների համար, այլև ողջ աշխարհի սոցիալ-դեմոկրատների համար: Անկասկած, այդ կարգի հարցերի թվին է պատկանում հայրենասիրութեան և սոցիալիզմի փոխհարաբերութեան հարցը, որն առաջ է քաշվել Ֆրանսիական սոցիալիստ էրվեի սուր և մասամբ տարօրինակ հայտարարութեամբ: *La via socialiste* ² ամսագրի խմբագրութունը այդ կապակցութեամբ մի ամբողջ «անկետա» ձեռնարկեց, այսինքն՝ դիմեց տարբեր երկրների սոցիալիստներին, խնդրելով պատասխանել, թէ ինչ են մտածում նրանք այդ հարցի մասին: Ի թիվս մյուսների ես էլ այդպիսի հրավեր ստացա: Իմ պատասխանը հիշյալ ամսագրի խմբագրութեանն ուղղված իմ ներքոհիշյալ նամակումն է:

Քանկագին ընկերներ:

Միայն այժմ մի փոքր ժամանակ գտնվեց, որը հնարավորութուն տվեց ինձ պատասխանելու ձեր հարցերին: Սա բավական ուշ է: Բայց ավելի լավ է ուշ, քան երբեք: Ձեր հարցերն են.

(1) Ի՞նչ կարծիքի եք դուք «Կոմունիստական պարտիայի մանիֆեստի» այն տեղի մասին, որտեղ ասված է, թէ բանվորները հայրենիք չունեն:

2) Ի՞նչ գործողութունների, պրոպականդայի ի՞նչ ձևերի է պարտավորեցնում սոցիալիստներին ինտերնացիոնալիզմը, նկատի ունենալով միլիտարիզմի, «գաղութարարութեան» և նրանց պատճառների ու հետևանքների առկայութունը:

3) Ի՞նչ դեր պիտի խղան սոցիալիստները միջազգային հարաբերութուններում (մաքսատարիֆներ, միջազգային բանվորական օրենսդրութուն և այլն):

4) Ինչպիսի՞ն պետք է լինի սոցիալիստների պարտավորութունը պատերազմի ժամանակ }:

Ինչպես հարկն է, ես սկսում եմ սկզբից:

Ոմանք կարծում են, որ Կոմունիստական Մանիֆեստում ձեր մատնանշած տողերը ավելի շուտ արտահայտում են Մարքսի և

Էնգելսի գայրույթը կապիտալիստական հասարակութեան մեջ պրոլետարիատի ունեցած ծանր դրութեան կապակցութեամբ, քան նրանց իսկական հայացքը հայրենասիրութեան հանդեպ սոցիալիզմի հարաբերութեան վերաբերյալ: Այսպես, օրինակ, Ժորեսը էրվեի հետ ունեցած իր վիճաբանութեան մեջ այդ տողերն անվանեց հոռետեսական խիժ, որը մասամբ, -նկատեք, ընկերներ, միայն մասամբ, - բացատրվում է այն ժամանակի հանգամանքներով, երբ տնտեսական մզնաժամը հասավ իր ջարձրագոյն աստիճանին, իսկ բանվորները զրկված էին մարդու տարրական իրավունքներից: Համարյա նոյն կարծիքի է նաև Է.Բեռնշտայնը: Նրա ասելով, մեզ հետաքրքրող «թեզը» կարող է արդարացել նրանով որ երբ Մարքսն ու Էնգելսը գրում էին իրենց հռչակավոր Մանիֆեստը, բանվորներն ամենուրեք զրկված էին քվեարկելու իրավունքից, այսինքն՝ ամեն տեսակի մասնակցութունից վարչութեան մեջ ⁴:

Ես չեմ կարող համաձայնել ոչ Ժորեսի, ոչ էլ Բեռնշտայնի հետ:

Եթէ նրանք իրավացի լինեին, ապա կստացվեր, որ այժմ, երբ առաջավոր կապիտալիստական երկրների պրոլետարիատն արդեն ունի քաղաքական այն իրավունքների մեծ մասը, որոնցից նա զուրկ էր 1848 թվականի ռևոլյուցիոն շարժման նախօրյակին, այժմ, երբ նոյնիսկ ուսական պրոլետարիատը հեռու չէ քաղաքացու իրավունքները նվաճելուց, սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի սահմանները պետք է նեղացվեն հօգուտ հայրենասիրութեան: Բայց դա նշանակում է, որ որքան ավելի է նվաճումներ ունենում ինտերնացիոնալ բանվորական շարժումը, այնքան ավելի պետք է նահանջի ինտերնացիոնալիզմը: Ինձ թվում է, որ գործի էութեանը միանգամայն այլ է, որ ինտերնացիոնալիզմը ավելի խորն է թափանցում պրոլետարների սրտերում և որ այժմ նրա ազդեցութունը նրանց վրայ ավելի ուժեղ է, քան «Կոմունիստական պարտիայի մանիֆեստ» -ի երևան գալու ժամանակ էր: Ինձ թվում է, որ Մարքսի ու Էնգելսի «թեզը» կարիք ունի ոչ թէ արդարացման, այլ միայն միշտ մեկնաբանութեան:

«Բանվորները հայրենիք չունեն» բառերը զրկեցին որպես պատասխան բուրժուական այն գաղափարախոսներին, որոնք մեղադրեցին կոմունիստներին այն բանում, թե նրանք ուզում են

«ոչնչացնել հայրենիքը»⁵: Աւրեմն պարզ է, որ Մանիֆեստի հեղինակների մոտ խոսքը վերաբերում էր միանգամայն որոշակի իմաստ ունեցող հայրենիքին, այսինքն՝ այն իմաստը, որ այդ հասկացողութեանը տալիս էին բուրժուական գաղափարախոսները: Մանիֆեստը հայտարարեց, որ բանվորներն այդպիսի հայրենիք չունեն: Դա արդարացի էր այն ժամանակ: Դա արդարացի է մնում այժմ, երբ առաջավոր երկրների պրոլետարիատը օգտվում է որոշ չափի քիչ թե շատ լայն, քիչ թե շատ կայուն քաղաքական իրավունքներից: Դա արդարացի կմնայ և ապագայում, որքան էլ մեծ լինեն այն քաղաքական նվաճումները, որոնք դեռ ունենալու է բանվոր դասակարգը:

Եվ իրոք, հուսով եմ, որ դուք, ընկերներ, չեք մոռացել, թե ինչպես է լիզո-Մոնմարտը դահլիճում ժորեսը պատկերեց այն երջանիկ ապագայի հայրենասիրությունը. երբ կոմունիզմը կընդունա արտադրության իշխող եղանակը: Այն ժամանակ «հայրենիքները» գոյություն կունենան լոկ որպես, «տարբեր ժողովուրդները» հատուկ ինքնատիպ հոգևոր գծերի ներկայացուցիչներ: «Ինչպես անհատները իրենց բազմզանությունը չեն տարալուծվելու սոցիալիստական կազմակերպության մեջ, այլ ամենաներդաշնակ ձևերով կպահպանեն ու կհաստատեն իրենց բնության ինքնօրինակությունը, ճիշտ այդպես նաև հայրենիքները կոչվող պատմական անհատականությունները՝ անգլիական հայրենիք, գերմանական հայրենիք, Ֆրանսիական հայրենիք, իտալական հայրենիք, ռուսական հայրենիք, չինական հայրենիք, երբ դեղին ռասան կազատագրվի սպիտակների մնշող խնամակալությունից... այս բոլոր հայրենիքները, պատմության կողմից ստեղծված իրենց բարոյական անհատականությամբ՝ իրենց լեզվով, գրականությամբ, կյանքի հասկացողությամբ, իրենց հիշողություններով, հույսերի յուրահատուկ ձևով, կրքերի, սրտի, հանձարի իրենց հատուկ կերտվածքով, այս բոլոր անհատականությունները կըկազմեն վաղվա մեծ կոմունիստական մարդկությունը»: Այս տիրադր տրամաբանության տեսակետից անբասիր չէ. անհատը բոլորգիական կատեգորիա է, ազգությունը՝ պատմական կատեգորիա: Այդ պատճառով այս երկու հասկացողություններն անչափակցելի

են: Բայց սա՛ ի միջի այլոց: Իսկ գլխավորն այստեղ ինձ համար այն է, որ ապագայի «հայրենիքները», ինչպես պատկերել է մեզ համար ժորեսը, բոլորովին նման չեն այն հայրենիքին որը նկատի ունեին կոմունիստների վրա հարձակվող բուրժուական հրապարակախոսները և որի մասին խոսել են Մարքսն ու Էնգելսը, առարկելով այդ հրապարակախոսներին: Ապագայի բազմաթիվ և բազմերանգ «հայրենիքները» ժորեսի պատկերմամբ ոչ այլ ինչ են, քան ազգություններ: Եթե կոմունիստական Մանիֆեստի հեղինակները ասեին, թե բանվորները ոչ մի ազգություն չեն պատկանում, ապա դա կլիներ ոչ թե «հոռետեսական խիճ», այլ պարզապես ծիծաղելի անհեթեթություն: Բայց նրանք խոսել են ոչ թե ազգությունների, այլ հայրենիքի մասին, որը, ժորեսի կարծիքով, պիտի գոյություն ունենա կոմունիզմի երջանիկ թագավորության մեջ, այլ այն հայրենիքի մասին, որը գոյություն ունի այժմ՝ կապիտալիստական արտադրության եղանակի մնշող տիրապետության ժամանակ: Իսկ այս հայրենիքը, ինչպես ասացի, ունի այնպիսի գծեր, որոնց շնորհիվ նա շատ քիչ է նմանվում այն ապագա «հայրենիքներին», որոնց մասին խոսում է ժորեսն իրեն հատուկ պերժխոսություն: Ի՞նչ գծեր են դրանք: Ինքը՝ ժորեսը մատնանշեց այդ գծերը:

Նրա ասելով, «վերջնական և լիակատար սոցիալական ռեոլուցիայից» հետո հայրենիքները կդադարեն գոյություն ունենալ «որպես անվրատահություն, բացառիկության, փոփոխարժ. մնշման ուժ»: Նշանակում է, ներկայումս, կապիտալիզմի թագավորության մեջ «հայրենիքը ոչ միայն տարբեր ժողովուրդների հոգևոր առանձնահատկությունների արտահայտությունն է, այլ և, ևս վելի քան, նաև ազգային բացառիկության, ժողովուրդների փոխադարձ անվստահության և մեկի կողմից մյուս ժողովրդի մնշման արտահայտությունն է»: Ինչպիսի՞ն պետք է լինի գիտակից պրոլետարիատի վերաբերմունքը այս՝ բուրժուական, հայրենիքի հանդեպ:

«Կոմունիստական պարտիայի մանիֆեստ»-ն ասում է, որ պրոլետարիատն այդպիսի հայրենիք չունի: Մի՞թե նրա հեղինակները իրավացի չեն:

Նրանց պատասխանը ոչ միայն «հոռետեսական խիճ» չէ, դա ոչ

միայն «արդարացման» կարիք չունի այլևս պետք է գրվի նոցիա - լիստական պրոլետարիատի ամբողջ միջազգային քաղաքականության հիմքում:

Մարքսը, ինչպես հայտնի է, ասել է, որ գերմանական պրոլետարիատը գերմանական կլասիկ ֆիլիսոփայության ժառանգողն է: Ժորե-սը բացականչում է. «Ոչ, նանտն իր ինքնավարությանը, Ֆիխտեն իր բացարձակ գիտակցության հպարտությանը, Հեգելն իր ուսուցիչ-ցիտոն դիալեկտիկայով կարող էին հասկացվել և ներկայացվել միայն այսպիսի բանվոր դասակարգով, նրանք կարող էին մարմնավորվել միայն այս պրոլետարիատի ուսուցիչի ու դասակարգի մեջ, որոնք ուզում են ազատագրել բոլոր կամքերը, թողնել բնութագրել միայն գիտակցության բարոյական օրենքի իշխանության տակ և հավիտենական դիալեկտիկայի համար բացել անվերջ մարդկային ուսուցիչի նոր հորիզոնները»:

Ես չգիտեմ, թե ինչ է նշանակում թողնել բնութագրել միայն բարոյական օրենքի իշխանության տակ, և երկյուղում եմ, որ ուսուցիչի պրոլետարիատին երբեք չի հաջողվի լուծելու այս գլուխ տրաքացնող խնդիրը: Այնուամենայնիվ ես դարձյալ պատ-րաստ եմ ծափահարելու ընկեր ժորեսի պերմախոսությանը: Բայց ես չեմ հասկանում, թե նրա մտքի այս պերմախոս տեղը ինչ իմաստով կարող էր խախտել Մարքսի ու Էնգելսի այն միտքը, թե պրոլետարիատը հայրենիք չունի:

Ժորեսը շարունակում է. «Նա պատասխանն է նրանց, ովքեր բանվոր դասակարգին ասում են, թե նա չի կարող հետաքրքրվել հայրենիքին վերաբերող բաներով, ողջ ազգային տրադիցիայով»: Սա դարձյալ զարմացնում է ինձ: Մարքսն ու Էնգելսը երբեք չեն ասել բանվորներին, թե նրանք «կարող են չհետաքրքրվել հայրենիքին վերաբերող բաներով»: Բայց այդ «բաներով» հետաքրքրվելը չի նշանակում հայրենասեր լինել: Քաղաքական իշխանությանը, դասակարգային դիկտատուրան, անկասկած, մի «բան» է, որը շատ մոտ առնչություն ունի «հայրենիքի» հետ, մինչդեռ մանիֆեստի հեղինակները միշտ նշել են պրոլետարիատին այն նվաճելու անհրաժեշտությունը: Ու ժորեսն իզուր է կարծում, թե բացասական վերաբերմունքը հայրենիքի գաղափարի նկատմամբ նույնական է ժողովրդի կուլտուրական նվաճումների հանդեպ եղած

անտարբերության հետ: Հենց կուլտուրայի հաջողություններն են, որ մարդկանց հանգեցնում են այն ըմբռնմանը, թե այդ գաղափարը նեղ է:

Ժորեսը կշտամբում էր էրվեին սոփեստության մեջ: Տվյալ դեպքում էրվեն իրավունք կունենար վերադարձնելու նրան այդ կշտամբանքը և ասել, որ նրա փաստարկը հիշեցնում է այն սոփեստությունը, որին դիմում են բուրժուական տնտեսագետները, պնդելով, թե նապիտալի ոչնչացումը հաւասարագոր կլիներ արտադրության միջոցների ոչնչացման: Նապիտալը՝ դա մի բան է, իսկ արտադրության միջոցները՝ բոլորովին այլ բան: Ժիշտ այդպես այլ բան է տվյալ ժողովրդի կուլտուրական նվաճումը, նրա քաղաքակրթությունը, ուրիշ բան՝ «Հայրենիքը»: Բնակչության հսկայական մեծամասնության մոտ արտադրության միջոցների բացակայությունը կապիտալիզմի գոյության անհրաժեշտ պայմանն է: Ժիշտ այդպես նաև իր Հայրենիքի նկատմամբ սիրո անհրաժեշտ հոգեբանական պայման է հանդիսանում անհարգելի վերաբերմունքը ուրիշների Հայրենիքների իրավունքների հանդեպ, հայրենիք, որը ինքը՝ ժորեսն անվանում է բացառիկության ոգի: Եվ եթե ուսուցիչն պրոլետարիատն իրոք պետք է «ազատագրի բոլոր կամքերը», ապա հենց միայն դրա համար պետք է ավելի վեր կանգնի Հայրենիքի գաղափարից:

Ժորեսը մատնանշում է Ռեստավրացիայի ժամանակի հռչակավոր հրապարակախոս Արման Կարելին, որն արիություն ունեցավ հանդես գալ իր սեփական երկրի դեմ, երբ նա անարդարացի պատերազմ սկսեց իսպանիայի հետ⁶: Դրան կարելի է ավելացնել և այն, որ 1863 թվականի լեհական ուսուցիչի ժամանակ որոշ ուսուսանողներ, չցանկանալով իր ազատության համար պայքարող հարևան ժողովրդի դահիճները լինել, անցան լեհական «ապստամբների» շարքերը: Ես այդ սխրագործությունները հերոսական եմ համարում, որոնք պատիվ են բերում Ֆրանսիական և ռուս ժողովուրդներին: Բայց Հայրենասիրության տեսակետից այդ սխրագործությունները խայտառակ հանցագործություններ են, ազգային դավաճանություն:

Չնայած ժորեսի ողջ պերմախոսությանը, միայն այն բանի հետևանքով է նրան հաջողվում իր «թեզը» որոշ չափով ընդունելի

դարձնել, որ նրա մոտ մի գաղափարը չի սահմանագատված մյուսից. հայրենիքի գաղափարը, ինչպես որ կա, շփոթվում է այն հայրենիքի գաղափարի հետ, որպիսին, նրա կարծիքով, պետք է լինի և կլինի այն: Այդ եղանակով կարելի է պարզապես ամեն ինչ ապացուցել: Բայց հասկացողությունների այդպիսի շփոթումը ոչնչով չի նպաստում հարցի պարզաբանմանը:

Կրկնում եմ, հայրենիքը պատմական կատեգորիա է, այսինքն՝ իր էությունամբ անցողիկ: Ինչպես ցեղի գաղափարը փոխվեց Հայրենիքի գաղափարով, որը սկզբից սահմանափակված էր քաղաքային համայնքի սահմաններով, իսկ հետո ընդլայնվելով հասավ այժմյան ազգային սահմաններին, այնպես էլ հայրենիքի գաղափարը պետք է նահանջի անհամեմատ ավելի լայն գաղափարի, մարդկություն գաղափարի առջև: Դրա երաշխիքն է այն ուժը, որի շնորհիվ ձևավորվեց և կերպարանափոխվեց հայրենասիրական գաղափարը, տնտեսական զարգացման ուժը:

Հայրենիքի գաղափարը համերաշխության սերտ կապերով է կապում մեկ երկրի մարդկանց այն ամեն դեպքում, երբ խոսքը վերաբերում է այդ երկրի շահերին՝ ընդդեմ մյուս երկրների հակադիր շահերի: Տուրքենևի վեպերից մեկի հերոսը բուլղարացի ինսարովը, ասում է. «Բուլղարիայում ամենավերջին գյուղացին, վերջին աղքատն ու ես-մենք միևնույն բանն ենք ուզում, բոլորի նպատակը մեկն է⁷, այսինքն՝ բուլղարական անկախության նվաճման նպատակը: Այդպիսի նպատակը, իհարկե, արժանի է այն դասակարգի համակրանքին, որը ձգտում է «բոլոր կամքերի ազատագրմանը»: Բայց պետք է հիշել, որ իրենց հերթին թուրք հայրենասերներն էլ ոչ պակաս համերաշխությամբ, մոռանալով դասակարգային բոլոր տարբերությունները, պետք է ձգտեին հակառակ նպատակին, այսինքն՝ թուրքական տիրապետության պահպանմանը Բուլղարիայում: 1897 թվականին Կրետե կղզում ծագած ապստամբության ժամանակ⁸ երիտասարդ թուրքերը⁹ ժնկում հրատարակվող իրենց «Osmanlis» ամսագրում գրում էին, որ Կրետեն համաձայն նվաճման իրավունքի պատկանում է թուրքիային: Իսկ իր մաքուր, ոչ-սոփեստացրած տեսքով, հայրենասիրական դատողություն էր:

Բայց այդ մաքուր հայրենասիրությունը հնարավոր է միայն երկու պայմաններում: Նա ենթադրում է, առաջին, դասակարգերի պայքարի ոչ-զարգացած դրություն, իսկ երկրորդ երկու կամ մի քանի «հայրենիքների» մնշվող դասակարգերի դրության մեջ մեծ, աչքի զարկող նմանություն բացակայություն: Այնտեղ, որտեղ դասակարգերի պայքարը սուր, ռևոլյուցիոն բնույթ է ստանում, խախտելով հին նախորդ սերունդներից ժառանգած հասկացողությունները, և որտեղ, բացի այդ, մնշված դասակարգը հեշտությամբ կարող է համոզվել այն բանում, որ նրա շահերը շատ նման են այլ երկրների մնշվող դասակարգի շահերին և հակադիր են իր սեփական երկրի իշխող դասակարգի շահերին, այնտեղ հայրենիքի գաղափարը խիստ զգալի չափով կորցնում է իր նախկին հմայքը: Այդ ցույց է տալիս մեզ արդեն իսկ հին Հունաստանը, որտեղ քաղաքացիների ստորին դասակարգերը՝ աւելի համերաշխություն էին զգում մյուս պետությունների ստորին դասակարգերի հետ, քան իրենց քաղաք-պետության բարձր դասակարգերի հետ: Դրա վաղ ապացույցը կարող է հանդիսանալ Պելոպոնեսյան պատերազմը¹⁰, դեմոկրատիայի և արիստոկրատիայի միջև եղած այդ պատերազմը, որն ընդգրկեց այն ժամանակվա հունական աշխարհի մեծ մասը: Նոր ժամանակներում, թեև փոքր չափերի, նման մի բան ենք տեսնում որոշ միջազգային ընդհարումների ժամանակ, որոնք առաջացան 18-րդ դարի վերջի Ֆրանսիական ռևոլյուցիայի հետևանքով: Ամեն ոք, ով ուզում է իր համար լրջորեն պարզած լինել հայրենասիրական գաղափարի պատմական նշանակությունը, պետք է անհրա եշտորեն ուշադրություն դարձնի այդ երևույթների վրա: Բայց որքան էլ կարևոր լինեն այդ երևույթները, նրանք աննշան են թվում այն երևույթների համեմատությամբ, որ մենք տեսնում ենք պրոլետարիատի արդի ազատագրական շարժման մեջ:

Նապիտալիզմը, որն իր բնույթով պետք է ձգտի դուրս գալ ամեն մի սովեալ «հայրենիքի» սահմաններից և թափանցել միջազգային փոխանակության մեջ ընդգրկված ամեն մի երկիր, հզոր տնտեսական գործոն է, որը թուլացնում ու քայքայում է հայրենիքի այն գաղափարը, որն իր նորագույն ձևով երբեմնի կյանքի էր կոչված իր իսկ կողմից: Շահագործողների ու շահագործվողների միջև եղած հարաբերությունները, շնայած բազմաթիւ և համախա շատ կարևոր նշանակություն

ունեցող տեղական տարբերությունների, իրենց էությունը բոլոր կապիտալիստական երկրներում միատեսակ են: Այդ պատճառով յուրաքանչյուր տվյալ կապիտալիստական երկրի գիտակից պրոլետարը իրեն անհամեմատ ավելի մոտ է զգում յուրաքանչյուր այլ կապիտալիստական երկրի պրոլետարին, քան իր հայրենակցին՝ կապիտալիստին: Իսկ քանի որ արդի համաշխարհային տնտեսության պայմանների համաձայն կապիտալի տիրապետությանը վերջ դնող սոցիալիստական ռևոլյուցիան պետք է միջազգային լինի¹¹, ապա գիտակից բանվորների գլուխներում հայրենիքի գաղափարը, որը հասարակության բոլոր դասակարգերին միավորում է (բացառիկություն) լի ու համերաշխ ամբողջականության մեջ, պետք է անհրաժեշտաբար իր տեղը գիշի ռևոլյուցիոն մարդկության, այսինքն՝ բոլոր երկրների պրոլետարների համերաշխության անչափ ավելի լայն գաղափարին: Եվ որքան ավելի լայն է դառնում ժամանակակից բանվորական շարժման հզոր գետը, այնքան ավելի հեռու է նահանջում հայրենասիրության հոգեբանությունը ինտերնացիոնալիզմի հոգեբանության առջև:

Քանի դեռ դասակարգային պայքարը Հունաստանում չէր խորխել քաղաքային համայնքների հայրենասիրությունը, Աթենքի քաղաքացին Ապարտայի քաղաքացիներին համարում էր օտարերկրացիներ, որոնց այսպես թե այնպես, օրինակ՝ առևտրի կամ ժամանակավոր քաղաքական դաշինքների միջոցով, կարելի էր շահագործել: Նրանց շահերը չէին կարող մոտ և թանկ լինել նրա համար: Ժամանակակից հայրենասիրության տեսակետի վրա կանգնած ներկայիս աթենքցին Լակեդեմոնի¹² վրա նայում է որպես իր հայրենիքի մի մասի վրա, որի շահերը հավասարապես թանկ են նրա համար՝ ինչպես ողջ հայրենիքի շահերը: Դա նշանակում է, որ արդի հունական հայրենասերին արդեն խորթ է այն տեսակի «բացառիկությունը», որը հատուկ էր քաղաքային համայնքների հայրենասիրությանը: Բայց դա բոլորովին չի նշանակում, որ նա թշնամաբար է վերաբերվում իր հարազատ քաղաքի «իրերի» հանդեպ կամ թեկուզ լուրջ անտարբեր է նրանց նկատմամբ: Ոչ, նրա

հայրենասիրությունը ամբողջապես համատեղելի է իր հարազատ քաղաքի (իրերին) շեմօրեն ու անխոնջ ծառայելու նրա պատրաստակամության հետ: Այդ հայրենասիրությունը չի հանդուրժում միայն տվյալ քաղաքի օգտին նույն հայրենիքի մյուս մասերի շահագործումը: Այդպիսի մարդու համար հայրենիքի բարիքը բարձրագույն օրենքն է: Ժիշտ այդպես ժամանակակից սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմն էլ միանգամայն համատեղելի է հայրենի երկրի բարօրությանը նվիրված ամենաշնչասիրական ու ամենաանխոնջ աշխատանքի հետ: Բայց նա բոլորովին անհամատեղելի է հայրենի երկրի պաշտպանության հետ այն դեպքում, երբ նրա շահերը հակասության մեջ են մտնում ռևոլյուցիոն մարդկության, այսինքն՝ պրոլետարիատի արդի միջազգային շարժման, այսինքն՝ առաջադիմության շահերի հետ: Այդ շարժման շահերը իրենցից ներկայացնում են այն բարձրագույն տեսակետը, որով իր հայացքներին դավաճանել չցանկացող արդի սոցիալիստը պետք է գնահատի բոլոր կարգի միջազգային հարաբերությունները ինչպես այն դեպքում, երբ նրանք առաջ են քաշում պատերազմի և խաղաղության հարցերը, այնպես էլ այն դեպքում, երբ խոսքը վերաբերում է ընդհանրապես առևտրական քաղաքականությանն ու մասնավորապես (գաղութարարությանը): Այդպիսի սոցիալիստի համար ռևոլյուցիայի բարիքը բարձրագույն օրենքն է:

Ես քաջ գիտակցում եմ, որ այս բառերը լուրջ ընդհանուր բանաձև են պարունակում, որի մեջ պատրաստի պատասխան չկա ամեն մի մասնավոր դեպքի համար: Բայց, մարքսի հիմնալի բառերով ասած, մեր թեորիան քնամ էլ համապարփակ բանալի չէ, որն ազատում է մեզ առանձին հասարակական երևույթներն ուշադիր կերպով ուսումնասիրելու անհրաժեշտությունից: Ժամանակակից սոցիալիստական թեորիան՝ դա ռևոլյուցիայի հանրահաշիվն է, որը կարող է միայն հանրահաշիվական բանաձևեր տալ: Պրակտիկայում այդ բանաձևերով դեկլարվելու համար, մենք պետք է կարողանանք նրանց մեջ եղած հանրահաշիվական նշանները փոխարինել որոշակի թվաբանական մեծություններով, իսկ դրա համար

անհրաժեշտ է նկատի ունենալ յուրաքանչյուր մասնակի դեպքի բոլոր մասնավոր պայմանները: Այդ բանաձևերի միայն այդպիսի օգտագործման դեպքում նրանք կպահանեն իրենց կենդանի, դի-ալեկտիկական բնույթը և չեն վերածվի մեռած մետաֆիզիկական դոգմաների...

Մեռած դոգմայի բնույթը, օրինակ, այն կարծիքն ունի, թե սոցիալիստները պետք է դեմ լինեն ամեն տեսակի պատերազմի: Դեռևս մեր Չերնիշևսկին գրում էր, որ այդպիսի բացարձակ դատավճիռները սնանկ են, և պնդում էր, որ Մարաթոնյան ժակատա-մարտը¹³ ամենաբարերար իրադարձությունն էր մարդկության պատմության մեջ¹⁴: Պակաս դոգմատիկ չէ նաև այն կարծիքը, թե մենք, սոցիալիստներս, կարող ենք համակրել միայն պաշտպանողական պատերազմներին: Այսպիսի կարծիքը ժիշտ է միայն պահանջողական յուրաքանչյուրին իրենը-ի տեսակետից, իսկ միջազգային պրոլետարիատը, հետևողականորեն մնալով իր տեսակետին, պետք է համակրանքով մոտենա այն պատերազմին - լինի դա պաշտպանողական թե հարձակողական՝ միևնույնն է, - որը խոստանում է ինչ-որ կարևոր խոչընդոտ վերացնել սոցիալական ռևոլյուցի-այի մասնապարհից:

Անկասկած է սակայն, որ քաղաքակիրթ ժողովուրդների միջև տեղի ունեցող պատերազմները ներկայումս շատ տեսակետներից խիստ վնաս են հասցնում բանվոր դասակարգի ազատագրական շարժմանը: Ահա թե ինչու այդ դասակարգի գիտակից տարրերը խաղաղության ամենավճռական ու վստահելի կողմնակիցներն են: Անկասկած է նաև այն, որ բուրժուական հայրենիքների գաղութարարական պրակտիկան միջազգային պրոլետարիատին արդեն բավական տվյալներ է տվել նրա վճռական դատապարտման համար: Այս առիթով բավական է հիշեցնել վերջին միջազգային համագումարների որոշումները¹⁵:

Այն հարցին, թե ինչպես պետք է իրենց պահեն իրար հետ պատերազմող երկրների պրոլետարները, դարձյալ չի կարելի մեկընդմիջտ պատրաստի, անփոփոխ պատասխան տալ: Այս հարցը, ինչպես հայտնի է, բարձրացվել է դեռևս 1893 թվականին Ցյուրիխում կայացած միջազգային համագումարում¹⁶: Դոմեթա Նյեվեն-

գայսը այն ժամանակ հանդես եկավ նույն հայտարարությամբ, որ որ այժմ էրվեն է անում. նա պնդում էր, որ ռազմական գործադուլը պետք է պատասխան հանդիսանա պատերազմ հայտարարելուն¹⁷: Իբրև գինվորական հանձնաժողովի զեկուցող ես վճռականապես դեմ դուրս եկա այդ առաջարկությանը¹⁸, և այն ժամանակ ինձ եռանդուն կերպով պաշտպանեցին բոլոր երկրների մարքսիստները, առաջացնելով այդ համագումարում մեծ թվով ներկա գտնվող տարբեր տեսակի կիսաանարխիստական և կիսաբուժուական տարրերի մեծ գայրույթը¹⁹: Այժմ էլ ես կարծում եմ, որ ռազմական գործադուլի գաղափարը չափազանց անհաշող գաղափար է: Պատկերացրեք, որ պատերազմ է սկսվում երկու երկրների միջև, որոնցից մեկի մեջ կա ազդեցիկ բանվորական պարտիա, իսկ մյուս՝ շատ հետամնաց երկրում նոր է սկսվում բանվորական շարժումը: Ի՞նչ կստացվի, եթե սոցիալիստները ռազմական գործադուլի կոչ են պրոլետարներին և եթե պրոլետարները խուլ շման դեպի նրանց կոչը: Դա հեշտ է կանխատեսել: Առաջավոր երկիրը կպարտվի: Հետամնաց երկիրը կհաղթանակի: Դա ձեռնտու է արդյոք միջազգային սոցիալիստական շարժման համար: Ոչ, շատ վնասակար է: Նշանակում է, այս դեպքում վնասակար կլինեի նաև ռազմական գործադուլը:

Բայց էրվեն, ըստ երևույթին, կարծում է, որ ռազմական գործադուլը տեղին կլինեի միայն երկու այնպիսի երկրների ռազմական ընդհարման դեպքում, որոնցից յուրաքանչյուրի մեջ գոյություն ունի զգալիորեն զարգացած բանվորական շարժում: Այս դեպքում, իհարկե, նա իմ նշած անպատեհությունը չէր ունենա. բայց այստեղ նրա դեմ է ելնում մի այլ առարկություն:

Ինքը՝ էրվեն ընդունում է, որ ռազմական գործադուլը իմաստ ունի լոկ որպես բանվորական ռևոլյուցիայի առաջին քայլ: Եվ դա ժիշտ է: Բայց չէ որ ռևոլյուցիոն պրոլետարիատը միշտ, և անգամ պատերազմից անկախ, պետք է ռևոլյուցիայի ձգտի: Իսկ ինչու՞ նա, ենթադրենք, տվյալ ըրպեին այդ չի անում: Ըստ երևույթին այն պատճառով, որ նա դեռևս բավականաչափ ուժեղ չէ այդ նպատակի համար²⁰: Իսկ եթե դա այդպես է, ապա նշանակում է, որ վիճելի հարցը հանգում է այլ հարցի. արդյոք պա-

տերազմի հայտարարումը կտա՞ պրոլետարիատին ունոյուցիայի համար անհրաժեշտ ուժը: Իսկ այս վերջին հարցին, իհարկե, հնարավոր չէ պատասխանել ստերեոտիպ բանաձևի օգնութեամբ, որը պիտանի լինի բոլոր երկրների և ամեն մի տվյալ ժամանակի համար: Եվ արդեն միայն այս իսկ պատճառով ռազմական գործադուլը չի կարող միջազգային պրոլետարիատի կողմից ընդունվել իբրև ընդհանուր տակտիկական դեղատոմս: Եվ, իհարկե, միջազգային պրոլետարիատը երբեք այդպիսի դեղատոմս չի գրի իր համար:

Եթե որևէ երկրի կազմակերպված բանվորական պարտիան պատերազմ հայտարարվելու պահին գտնի, որ հնչել է սոցիալական ունոյուցիայի զանգը, ապա իր մեծ նպատակին հասնելու մյուս բոլոր միջոցների թվում նա կարող է նաև ռազմական գործադուլի դիմել: Սակայն այդ դեպքում այդպիսի գործադուլի «թեզը» պետք է բազմակողմանի քննարկման ենթարկվի, ելնելով ժամանակի ու տեղի բոլոր պայմաններից: Իսկ նախապես այն ընդունելը առնչվածն ուսկի ինտ կապված կլինեն:

Ամփոփելով իմ հայացքն այս հարցի մասին, ես կասեմ, որ 1891 թվականի միջազգային Բրյուսելյան համագումարի որոշումը մինչև հիմա պահպանել է իր իմաստի ողջ խորութիւնը²¹: Միլիտարիզմի դեմ մղվող պայքարի լավագոյն միջոցը պետք է մանաչել բանվոր դասակարգի ոչ թե այս կամ այն հնարավոր, կամ այդպիսին ենթադրվող, գործողութիւնը, այլ պրոլետարիատի ազատագրական շարժման հաջողութիւնների ողջ միագումարը: Ընդհանրապես միլիտարիզմի դեմ մղվող մեր պայքարը չի կարելի հարմարեցնել մեկ առանձին գործողութիւն: Դա մի ամբողջական պրոցես է:

Ես կարծում եմ, որ բանվորական օրենսդրութիւն վերաբերող ձեռնարկն կարելի է շատ կարճ պատասխանել: Մեզանից՝ միջազգային սոցիալիստներիցս ոչ մեկը չի կասկածում այն բանում, որ այդ օրենսդրութիւնը պետք է միջազգային լինի: Կասկածանքը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ խոսք է այն կոնկուրենցիայի մասին, որ իրենց բանվորական ուժի վաճառքի ժամանակ հետամնաց երկրների սակավ պահանջկոտ պրոլետարներն անում են առաջավոր երկրների ավելի պահանջկոտ պրոլետարների

հետ: Մեր որոշ ընկերներն այս առիթով հանգում էին արգելող օրենսդրութիւն մտքին: Ես գտնում եմ, որ այդ միտքը հակասում է սոցիալիզմի սկզբունքներին: Իմ հաստատ համոզմամբ, մենք պետք է այլ մեթոդի դիմենք հիշյալ կոնկուրենցիայի դեմ պայքարելիս: Առաջավոր երկրների ունոյուցիոն պրոլետարիատը պետք է աշխատի արթնացնել հետամնաց երկրներից եկած իրենց մրցակիցների դասակարգային գիտակցութիւնը և կազմակերպել նրանց կապիտալի դեմ մղվող համատեղ պայքարի համար, այլ ոչ թե պաշտպանվել նրանցից սահմանապահների օգնութեամբ:

Ահա թե ինչ կարող եմ պատասխանել ձեր հարցերին, ընկերներ: Ներեցեք, եթե շատ երկար զբաղեցրի ձեր ուշադրութիւնը:

Ձեզ նվիրված՝ Գ. Պլեխանով

1- Փրանսիացի անարխո-սինդիկալիստ Գյուստաւ Էրվեն այն ժամանակ հանդես էր գալիս որպէս պատերազմների կատաղի թշնամի, որի պատճառով հալածվում էր կառավարութան կողմից: Բայց նա ելնում էր մետաֆիզիկական դիրքավորումից, ենթադրելով, թե քանի որ պրոլետարիատը հայրենիք չունի, ուստի բոլոր պատերազմները ծառայում են միայն կապիտալիստների շահերին: Այս-տեղից նա եզրակացնում էր. ամեն մի պատերազմի հայտարարմանը պրոլետարիատը պետք է պատասխանի ընդհանուր գործադուլով և ապստամբութամբ:

Սուր կերպով քննադատելով Էրվենի հայացքները, Լենինը գրում էր. «Տխրահուշակ էրվեն պաշտպանում էր չափազանց սնանկ մի տեսակետ, շեղարդալով կապել պատերազմը կապիտալիստական մեծիմի հետ ընդհանրապես և հակամիլիտարիստական ազիտացիան՝ սոցիալիզմի ամբողջ գործի հետ: Էրվենի նախագիծը- ամեն մի պատերազմի «պատասխանել» գործադուլով և ապստամբութամբ- դրսևորեց այն բանի լիակատար անհասկացողութունը, որ պայքարի այս կամ այն միջոցի գործադուլը կախած է ոչ թե ունեւոյեցիոններ-ների նախնական վճից, այլ թե տնտեսական և թե քաղաքական այն կրիզիսի օբյեկտիվ պայմաններից, որ առաջ կբերի պատերազմը»: (Վ.հ. Լենին, երկեր, Կ.13, էջ 102-103):

2- 'La vie socialiste'(Սոցիալիստական կյանք) -երկշաբաթյա ամսագիր, որը լույս էր տեսնում Փարիզում Պրեսանսեի խմբագրութամբ և մասամբ անսկզբունքային բնույթ ուներ: Խմբագրութան համաձայն, նա իր հիմնական խնդիրն էր համարում նպաստել Ֆրանսիական սոցիալիզմի միասնութանը որի պատճառով էլ իր էջերը տրամադրում էր պարտիայի մեջ եղած տարբեր հոսանքների ներկայացուցիչներին: Ամսագրի առաջին համարը լույս տեսավ 1904 թ. նոյեմբերի 5-ին:

3- 1905 թ. հունիս 5-ին Սոցիալիստական կյանք ամսագրի թիվ 15-ում գետնոված է այն անկետան, որ Պլեխանովը բերում է ներքևում: Այս անկետային տարբեր երկրների և հոսանքների սոցիալիստների տված պատասխանները հրատարակվեցին ամսագրի մի շարք համարներում: Դրանց մեջ են Բեքելի, Լաֆարգի, Վալյանի, Կաուցկու, Հայնդմանի և ուրիշների պատասխանները:

Թիվ 16-ում գետնոված է Էրվենի պատասխանը, որն սկսվում է հետևյալ բառերով. «Կարելի է արդյոք հայրենասիրութունը հաշտեցնել ինտերնացիոնալիզմի հետ: Այո, մոտավորապես այնպես, ինչպես ջուրը՝ կրակի հետ»: (1905, թ.16, էջ 970):

4- Տես Կ. Մարքս և Ֆ. Էնգելս, Ընտիր երկեր, Կ. 1, էջ 34:

5- Այդ կարծիքը Բեռնշտայնն արտահայտեց Սոցիալիստական կյանքի անկետային տված պատասխանում: Պլեխանովի կողմից բերված նրա պնդումներից Բեռնշտայնն այն եզրակացութունն է անում, թե «Մանիֆեստ»-ի «բանավորները հայրենիք չունեն» դրույթը ներկայումս կորցրել է իր իմաստը (տես, 1905, թ.15 էջ 897):

6- Մանիֆեստի մեջ «Բանավորները հայրենիք չունեն» բառերին նախորդում է հետևյալ նախադասութունը. «...կոմունիստներին մեղադրում են այն բանում, որ նրանք իբրև թե ուզում են վերացնել հայրենիքը, ազգութունը» (Տես 4):

7- Խոսքը վերաբերում է հսպանիայի դեմ 1820-23 թթ. Ֆրանսիայի կողմից Սրբազան միութան որոշմամբ նախաձեռնված ռազմական միջամտութան, որի նպատակն էր խեղդել հսպանական բուրժուական ունեւոյեցիան: Ֆրանսիացի Արման Կարելը 1823 թ. իբրև կամավոր մասնակցել է այդ պատերազմին հսպանիայի կողմից:

8- 1669 թ. Թուրքիայի կողմից Կրետ կղզու գրավումից հետո կղզու հույն բնակչութունը շրջապատեց իր գինված պայքարը բուրժուական շահերի դեմ: Այդ պայքարն առանձնապես սրվեց 19-րդ դարում Հունաստանում սկսված ազգային-ազատագրական պայքարի ազդեցութան տակ: Հույն-թուրքական պատերազմի ավարտումից հետո, 1897 թ. Կրետն ինքնավարութուն ստացավ, թեև դեռ մընում էր թուրքական կայսրութան կազմում:

9- Երիտասարդ թուրքեր- բուրժուա- ունեւոյեցիոն շարժման մասնակիցներ Թուրքիայում, մեծ մասամբ ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչներ, որոնք արտահայտում էին բուրժուազիայի և լիբերալ կալվածատերերի շահերը: Շարժումն առաջացավ 19-րդ դարի վերջում: 1908 թվականին տեղի ունեցավ երիտասարդ-թուրքական ունեւոյեցիան:

10- Պելոպոնեսյան պատերազմը 431-404 թթ. մ.թ.ա. պատերազմ էր Սպարտայի ստրկատիրական օլիգարխիայի և Աթենքի ստրկատիրական դեմոկրատիայի միջև: Այդ պատերազմի թնթաքցումը բացահայտվեց պետութունների միջև պատերազմը քաղաքացիական պատերազմի վերածվելու տենդենցը: Աստիճանաբար նա տարածվեց ողջ հունաստանի վրա և ընդգրկեց նույնիսկ հարավային Իտալիայի ու Սիցիլիայի ոչ-հունական քաղաքները:

11- Այստեղ Պլեխանովը, այն ժամանակի մյուս մարքսիստների նման, ելնում է Մարքսի և Էգելսի այն հայտնի առույթներից, որոնք միշտ էին մինչմոնոպոլիստական ժամանակաշրջանի համար, այն մասին, թե սոցիալիստական ունեւոյեցիան տեղի կունենա միաժամանակ մի շարք երկրներում: Այն միտքը, թե սոցիալիստական ունեւոյեցիան սկզբնական շրջանում հնարավոր է մի քանի կամ մեկ առանձին վերցրած երկրում, առաջին անգամ արտահայտվեց և զարգացվեց Լենինի կողմից՝ իմպերիալիզմի վերլուծութան հիման վրա, որը փայլուն կերպով հաստատվեց Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ ունեւոյեցիայի փորձով:

12- Լակեդեմոն- արիստոկրատական ստրկատիրական պետութունն էր Հունաստանում, որն առավել հայտնի է Սպարտա անունով:

13- Մարաթոնյան ճակատամարտ- Առաջին խոշոր ճակատամարտը մ.թ.ա. 500-449 թթ. հունա-պարսկական պատերազմների ժամանակ, որը տեղի ունեցավ 490 թ.մ.թ.ա.: Այդ ճակատամարտում հաղթանակեցին հույները շնորհիվ հունական բանակի ավելի լավ ռազմական կազմակերպվածութան և գլխավորապես շնորհիվ հունական ռազմիկների բարձր բարոյական ոգու, որոնք կովում էին իրենց հայրենիքի անկախութան համար:

14- Ցիտատը լրիվ բերված է Գ.Վ. Պլեխանով Փիլիսոփայական Ընտիր երկեր Ա. Կ. 609 էջի տոգատակի 2-րդ ծանոթագրութան մեջ:

15- նկատի ունի 2-րդ հնտերնացիոնալի Բրյուսելի 1891 և Յյուրիխի 1893 կոնգրեսները:

16- 2-րդ հնտերնացիոնալի Յյուրիխի կոնգրեսը տեղի ունեցավ 1893 թվականի օգոստոսի 6-12-ը: Այդ կոնգրեսում քննարկվող գլխավոր հարցերից մեկը միլիտարիզմի և պատերազմի հարցն էր:

17- Հոլանդացիների առաջարկը, որը մտցվեց նրանց ներկայացուցչի՝ Դոմելա նյուվենգայսի կողմից, հետևյալ կերպ է շարադրված կոնգրեսի «Արձանագրություններ»-ում. կոնգրեսը որոշում է առաջարկել միջազգային բանվորական պարտիային պատրաստ լինել կառավարության կողմից պատերազմ հայտարարվելու դեպքում անմիջապես պատասխանելու համընդհանուր գործադուլով և ամենուրեք, որտեղ բանվորները կարող են ազդեցություն ունենալ պատերազմի վրա, այդ երկրներում ի պատասխան պատերազմ հայտարարելուն հրաժարվել զինվորական ծառայությունից:

18- Յյուրիխի կոնգրեսում Պլեխանովը միակ ներկայացուցիչն էր ռուսական սոցիալ-դեմոկրատիայի կողմից: Կոնգրեսի մանդատները նա ստացավ պետերբուրգյան խմբակից և նյու-Յորքում ռուսական սոցիալ-դեմոկրատական ընկերության կողմից: Այդ երկու մանդատներն էլ հիշատակված են Արձանագրություններում կոնգրեսի պատգամավորների ցուցակում նրա ազգանվան դիմաց: Կոնգրեսում Պլեխանովն աշխատում էր զիվորական հանձնաժողովում և նրա զեկուցողն էր կոնգրեսի պլենումում միլիտարիզմի հարցի մասին: Նրա զեկուցումը նամակի ձևով ուղղվեց L'«Ere nouvelle» ամսագրի խմբագրությանը և հրատարակվեց այդ ամսագրի 1893 թ. նոյեմբերի համարում:

19- Կոնգրեսում ներկայացված 20 ազգությունների հոլանդական բանաձևի օգտին քվեարկեցին 6 ազգություն, այդ թվում նաև Ֆրանսիան, բայց հսկայական մեծամասնությունն ընդունեց բելգիացիների կողմից այդ բանաձևի մեջ մտցված ուղղումը.

...բանվորների ներկայացուցիչները պարլամենտում պարտավոր են դեմ քվեարկել ամեն տեսակի ռազմական բյուջեներին և հանդես գալ ընդհանուր զինաթափության օգտին:

20- Յյուրիխի կոնգրեսում արած իր զեկուցման մեջ Պլեխանովն ասում է. ...հոլանդացիների առաջարկություն- ռազմական գործադուլ պատերազմի ժամանակ- ոչ այլ ինչ է, քան ուտոպիա: Եվ իրոք, այդ առաջարկության իրագործման համար ուժ է հարկավոր, մեծ ուժ, հարկավոր է, որ բանակները լսեն սոցիալիստական դեմոկրատիայի ձայնը: Սակայն երբ մենք կունենանք այդ ուժը, հարկ չենք ունենա զենքը վար դնելու. մեր պարտքը կլինի այլ կիրառում դնել զենքին, որի բնույթը շատ դյուրին է կանխատեսել:

21- Բրյուսելի միջազգային սոցիալիստական կոնգրեսի բանաձևը բերված է Պլեխանովի Բանվորական շարժումը 1891 թ. հոդվածում, որ հրատարակված է Սոցիալ-դեմոկրատ ամսագրում,

գիրք շորտորդ, 1892 թ.: Լիբկնեխտի կողմից մտցված այդ բանաձևն ստացավ գերմանական անունը, թեև այն արժանացավ Ֆրանսիական պատգամավոր վալյանի ջերմ պաշտպանությանը: Երկու բանաձև էր դրված Յյուրիխի զինվորական հանձնաժողովի քննարկման հիմքում: Բրյուսելի կոնգրեսի գերմանական բանաձևը և նյուվենգայսի հոլանդական բանաձևը, որը համընդհանուր գործադուլի կոչ է անում: